

SZAKÁL IMRE

Az első Csehszlovák Köztársaság telepítés- politikája revíziójának kísérlete Kárpátalján 1938 és 1944 között¹

IMRE SZAKÁL

The attempt for revision of the settlement policy of the first Czechoslovak Republic in Transcarpathia between 1938 and 1944

341.61:341.221

341.222(437.6+477.87)

314.745.4(477.87)

94(477.87)"1938/1944"

Keywords: Transcarpathia after the Vienna Arbitrage. Hungarian revisionist visions in the settlement policy in the former Czechoslovak era. Hungarians, Ruthenians and relocated "aliens" in Transcarpathia.

Az 1938 novemberében, az első bécsi döntés következtében a Magyar Királysághoz visszakerült területeken, valamint az 1939 márciusában visszafoglalt további kárpátaljai területeken a megelőző két évtizedes csehszlovák uralom intézkedései olyan változásokat eredményeztek, melyeket nem lehetett figyelmen kívül hagyni a területek országtestbe való visszaillesztése során. Az említett változásokat kiváltó intézkedések sorában helyezhetjük el a csehszlovák földreformot és az azzal összekapcsolt telepítéspolitikát is. Ez az intézkedéssorozat település-földrajzi, gazdasági és etnikai arányban bekövetkezett változásokat egyaránt okozott Kárpátalján.

A telepítéspolitikai és különböző aspektusainak vizsgálata jelenleg az alap kutatások szintjén zajlik Kárpátalja vonatkozásában. Míg Felvidék esetében már részleteiben ismerhetjük a csehszlovák telepítéspolitikai történetét, Kárpátalja esetében elsősorban a korabeli kiadványokból kaphatunk információt a történeletről, illetve a régió huszadik századi történetével foglalkozó nagyobb munkák foglalkoznak a telepítéssekkel érintőlegesen. Konkrétan a témával foglalkozó levéltári kutatásokon alapuló munkák csupán az elmúlt két évben jelentek meg.²

1. Jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatás a Magyar Tudományos Akadémia Domus magyarországi ösztöndíja segítségével valósulhatott meg.
2. A teljesség igénye nélkül érdemes megemlítenünk azokat a munkákat, melyek foglalkoztak a kárpátaljai telepítések különböző aspektusaival. A korszakban született írások közül megemlíthetjük *A felvidéki magyarság húsz éve*. Budapest, A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete, 1938; Jócsik Lajos: *A magyarság a cseh földreformban*. *Magyar Szemle*, 1940; Jócsik Lajos: *A Közép-Duna-medence közigazdasága*. *Magyar Élet*, Budapest, 1944 munkákat. A nem magyar nyelvűek közül: *Карпаторусскія достижения. Юбилейный сборник статей по поводу 10-тия добровольного присоединения Подк. Руси къ Чехословакии*. Подъ редакцій и изданиемъ А. В. Попова. Типограф. «Карпатыя» Мукачево, 1930.; *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936*. Ред. Эдмунд С. Бачинский. Тирограф. Школьная Помощь». Ужгород, 1936. Leginkább a megnevezett korabeli kiadványok ered-

A csehszlovák törvényhozás 1919. április 16-án fogadta el a törvényt, amely előírta a 150 hektárnál nagyobb mezőgazdasági terület vagy a 250 hektárnál nagyobb összterületű birtokok lefoglalását. Podkarpatská Rusban az Állami Földhivatal Ungvári Kirendeltsége volt illetékes a földreform végrehajtásában, ennek alárendelt, járásokban illetékes bizottságai is megszervezésre kerültek, Ungvár, Munkács, Técső és Beregszász központokkal. (Botlik 2005, 177–244 p.) Ezt követően 1920. szeptember 1-jén adták ki azt a rendeletet, amelynek értelmében Podkarpatská Rus területén „minden haszonélvező, birtokos, társtulajdonos, állampolgárságra való tekintet nélkül, kilencven napon belül köteles bejelenteni 150 hektárnál vagy 260 kat. holdnál nagyobb földterületét”. Ezzel a rendelettel kezdetét vette a földbirtokok lefoglalása, felmérése, szétoztása. Amelyből egy rendkívül hosszan elhúzódó folyamat lett és soha nem fejeződhetett be. 1932-ből származó adataink tanúsága szerint a lefoglalásra kijelölt területek mindössze 18,83%-a került földosztásra. Ez a 238 908 ha terület jelentett, melyből 45 379 ha volt a földművelésre alkalmas. (Voženílek 1932, 510–511. p.)

A földosztás, 1931-es állapota szerint 258 települést, a hivatalos csehszlovák statisztika szerint 107,³ az általunk talált levéltári dokumentumok szerint legalább 121 földbirtokost érintett.⁴ A lefoglalások legjelentősebben a Schönborn–Buckheim-uradalmat (közel 130 idetartozó településen zajlott földosztás, a Beregszászi az Ilosvai és a Munkácsi járásokban), a Teleki-latifundiumot (az Ilosvai járás keleti, az Ökörmezői járás

ményeit felhasználva írt a földreformról és telepítéspolitikáról Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola – Veszprémi Tanárképző Főiskola és Uő.: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja 19-20. századi történetéhez*. Hatodik Síp, 2000. A téma tanulmányozásánál megkerülhetetlen Simon Attila *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008 című munkája mely átfogóan vizsgálja a telepítések felvidéki vonatkozásait, nem csupán az állampolitika szintjén. Kárpátalja huszadik századi történetével foglalkozó nemrég megjelent monográfia is érinti a telepítések kérdését: Fedinec Csilla–Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. A Kárpátalján végrehajtott földreformról írt Peter Švorc: *Zaklata krajina. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Prešov, 1996 című könyvében, illetve egy friss kiadvány – alfejezete – foglalkozik a témával: Lukáš Novotný–Michal Stehlík–Andrej Tóth: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938 Od státu národného ke státu národnostnímu?* Praha, Univerzita Karlova v Praze, 2012. Az elmúlt évben megjelentek, konkrétan a kárpátaljai telepítésekkel foglalkozó alaputatásokat bemutató tanulmányok: Szakál Imre: „...Nem tehetnek ők sem róla, hogy közénk kerültek” Az első Csehszlovák Köztársaság kárpátaljai telepítéspolitikájának néhány aspektusa. In Szamborovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *„Így maradok meg hírvivőnek..” In memoriam Soós Kálmán. Tanulmányok Soós Kálmán emlékére*. Ungvár, PoliPront, 2012. és Uő.: *Telepítéspolitika Kárpátalján 1919 és 1939 között a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár forrásainak tükrében* In Lukács Anna (szerk.): *Studia Historica Debreceniensis I.*, Debrecen 2012.

3. *Statistické tabulky. Výměra zabrane půdy a počet jejích vlastníků*. Pozemkova reforma, ročník XVI. číslo 3. v Praze v květnu 1935, 39. p.
4. KTÁL, Fond: 36, op. 1, od. zb. 527. 55–67. p.

nyugati részén), Virányi Sándor (az Ungvári járásban és a Técsői járás déli részén), Odeschalchi Zoárd (Antalócz, Köblér, Tiszasalamon környéke az Ungvári járásban), Nemes József (a Beregszászi járás központi része), Braun Zsigmond (a Nagyszőlősi és Beregszászi járásokban), Atzél László (a Nagyszőlősi járás keleti része) és a Lónyayak (Beregszászi járás nyugati része, a magyar-csehszlovák határ mentén), illetve az egyházi felekezetek földjeit érintették.⁵ A földek zárolását követően a helybeli lakosság jelentkezhetett a jegyzőnél, vagy az adott terület Földosztó Bizottságánál, és igényt nyújthatott be valamilyen méretű földterületre.⁶

A zár alá kerülő földterületek egy részét azonban az úgynevezett kolonizációs alap rendelkezésére bocsátották, mely területeken 1923-tól a telepítések megtörténtek. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban KTÁL) eddig áttekintett anyagai alapján 1923 és 1930 között tizenkét településen folytattak ún. csoportos betelepítést. Az első telepet 1923-ban a Csap melletti birtokon Sztrázs néven hozták létre, ahová 21 telepes család érkezett. Ezt követően hozták létre a Bátyú melletti Szvoboda telepet, ahová 66 telepes család költözhetett be. 1924-ben Gát környékén 13 család kapott földterületet, az 1926-ban Hunyaditanya vagy Hedzespusta néven létrejött kolónia 25 család új otthona lett, ugyanebben az évben Sárosorosziába 5 családot telepítettek, szintén 1926-ban Pusztakerepec településen 14⁷ család jutott termőföldre. 1927-ben jött létre Újbótrágy kolónia 31 telepes családdal, majd 1927-ben Bótrágyba költöztettek 41 telepes családot. 1929-ben Beregdédába 3, míg Beregsomba 32 telepes család érkezett, 1930-ban Eszenybe költöztettek 5 családot, majd a későbbiekben további 16 családot telepítettek le.⁸ Egy másik forrásunk pedig megnevezi, hogy 1930-ban Tiszaújhelyen alapítottak kolóniát (a forrás szerint Novo Selo, Tiszaújlak mellett).⁹ Az ide telepített családok számát egyelőre nem ismerjük. Föltételezhető, hogy nem csupán az általunk közölt településeken történt kolonizálás, ráadásul a régióval foglalkozó szakirodalom, a jelen felsoroláson túl megjelöli Újverbőcöt, Újaklit, Oroszgejőcöt, Tasnádtanyát mint a telepítések helyszínét.

Bizonyos levéltári források alapján azt mondhatjuk, hogy a kolonizációs tervekben szereplő településeken valóban történtek telepítések, azonban ezek nem csoportosan és nem minden esetben államilag, hanem ún. magántelepítések formájában zajlottak. A magánkolonizáció által érintett települések közé sorolják Aklit, Fancsikát, Verbőcöt, Tiszaújhelyet, Beregszászt, Ardót.¹⁰ A szakirodalommal összevetve feltételezhetjük, hogy az Akli környezetében folytatott telepítések során jött létre Újakli település. Ardó alatt a korszak statisztikai kiadványai értelmében Beregvégardót érthetjük,¹¹ mely földterületein Tasnádtanyát hozták létre. A Verbőc mellett végzett telepítések pedig Újverbőc,

5. Uo. 55–67. p.

6. KTÁL, Fond 36. Op. 1, od. zb. 13. 23. p.

7. Forrásunk Pusztakerepec esetében 12 családot közöl, a dossziéból azonban hiányzik egy lap, feltételezhető, hogy hiányzik a felsorolás folytatása, a szakirodalom ezen település esetében 14 családról tesz említést.

8. KTÁL, Fond: 36, op. 1, od. zb. 527. 43–54., 67–75. p.

9. KTÁL, Fond: 36., op. 1, od. zb. 1796. 14. p.

10. KTÁL Fond 36., op. 1. od. zb. 1796. 23. p.

11. *Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi vydán Ministerstvem Vnitra a Státním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921.* Praha, 1928.

napjainkban Puskina település létrehozását jelentették. (Fedinec–Vehes 2010, 65. p.) A kárpátaljai magyarság az etnikai terület megbontását és a nemzet pozíciójának gyengítését látta a telepítésekben, illetve nehezményezték a magyar földigénylők számára történt juttatások kis mértékét. Nyilvánvalóan jelen volt a Prágához hú politikai képviselő is, amely a köztársaság vezetésének szócsöveként a telepítések mezőgazdasági művelés szempontjából hasznos oldalát hangsúlyozták. Így ellentétes volt az a hangulat, mely a magyar közösségbe érkező telepeseket körülvette. Egyesek saját megélhetésük veszélyét látták a kolóniákban, mások belátták, hogy a nagypolitika esetleges szándékaiért nem az átlagember a felelős, nem tudatos eszköze annak. Mindazonáltal az 1938–1939-ben Kárpátalját visszavevő magyar hatóságok pusztá jelenlétükkel is generálták a magyar közvélemény ellenségességét a telepésekkel szemben.

Már a bécsi döntés területeinek visszafoglalásakor azonnal problémát jelentett az alföldi területekre betelepített cseh és morva, kis részben szlovák etnikumú lakosság sorsa. Ezt a lakosságot elsősorban a városokban élő nagyszámú hivatalnokai réteg, illetve a telepes falvak legionáriusai alkották. A visszafoglalás során vagy önszántukból, vagy a közhangulat hatására szinte azonnal elhagyták lakhelyüket, bizonyos esetekben kárt is hagyva maguk után. 1938 novemberében a pénzügyminiszter kérte a minisztertanácsot, hogy pótolja azokat a berendezési és értéktárgyakat, amelyeket az elvonuló csehszlovák katonai és polgári szervek elvittek, megrongáltak vagy megsemmisítettek.¹² Mindazonáltal a cseh etnikumú lakosság kérdése csak tovább feszítette a cseh-szlovák állammal való kapcsolatokat, így ezeknek a kérdéseknek a tisztázása elsőbbséget élvezett. A tárgyalások meg is kezdődtek már 1938-ban, és megállapodás is születik a prágai és a budapesti kormányzat között a cseh telepések kérdésében. A felek megállapodtak arról, hogy az eltávozott cseh telepések ügye több konfliktust is okozott, így azok helyzetét rendezni kell. A megállapodás értelmében Cseh-Szlovákia kötelezte magát, hogy 1939. október 31-ig minden átköltözőt befogad, és biztosítja számukra a cseh állampolgárságot. A magyar fél pedig biztosította az átköltözőket, hogy valamennyi ingóságukat magukkal vihetik, amennyiben ezt nem tették meg, szabadon visszajöhetnek azért magyar területekre. A cseh-szlovák hatóságok pedig a szerelvényeket is biztosítják a telepések szállítására. Amennyiben a telepesnek valamilyen ingóságát kár érte, kártérítésért fordulhatott a magyar hatóságokhoz, azonban a fennálló adósságok megtérítésére is kötelezhetőek voltak. A megállapodásban kiemelték, hogy a ruszinszkoói helyzet nem olyan egyszerű, mint a Felvidék esetében, így annak tisztázása további tárgyalások tárgyát kell, hogy képezze.¹³

Természetesen az elköltözött telepések földjeiket üresen hagyták, így a magyar hatóságoknak ezzel valamit kezdeniük kellett. A gondozás nélkül maradt földterületekkel foglalkozó kormányrendelet 1939 februárjában előírta, hogy a vezérkari főnök rendelkezhet a szántók kishaszonbérletbe adásáról, a birtokokat lehetőség szerint gondnoki kezelésbe kell venni, és kishaszonbérlet útján hasznosítani.¹⁴ Az elsősorban szlovák területekre átköltöző volt telepések földhöz juttatásáról azonban régi-új ottho-

12. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) – Minisztertanácsi (továbbiakban MT) jegyzőkönyvek K27 1938.11.25. 55/R

13. MOL K27 MT jegyzőkönyvek 1939.02.10. 17/R

14. MOL K27 MT jegyzőkönyvek 1939.02.10. 17/R

nukban is gondoskodni kellett, ezt az újszülött szlovák állam 1939. március 15-ei törvényében úgy szabályozta, hogy azoknak, akik 50 ha földterületnél többel rendelkeztek, be kellett szolgáltatniuk bizonyos méretű földbirtokot, melyet majd a visszatérő telepések javára fordítottak. A Pozsonyi Magyar Királyi Konzulátus pedig azt jelentette 1939 áprilisában, hogy a fent említett gyakorlatot, melyet még a bécsi döntést követően a prágai kormány vezetett be, a frissen alakult szlovák törvényhozás azzal egészítette ki, hogy a magyar állampolgársággal bíró gazdák földjét adják bérbe.¹⁵

Az idegen állampolgárok kiköltözése folyamatosan zajlott novembertől, de Kárpátalja teljes birtokbavételével ez felgyorsult. Werth Henrik jelentései alapján 1939. április 13-a és 22-e között 2135 cseh és szlovák nemzetiségűt távolítottak el Kárpátaljáról, ezek közül 422 közszolgálati alkalmazott volt. Április 22-e és május 9-e között 1840 nem magyar nemzetiségű került kitelepítésre, 1939. május 9-ig összességében 7422 „idegent” távolítottak el a visszacsatolt területekről. A jelentés tájékoztatást nyújtott továbbá arról, hogy 400–500 idegen tartózkodik abban az időben még Kárpátalján, és ebbe a zsidókat nem számolták bele.¹⁶ A következő jelentés, mely az idegen állampolgárok eltávolítására vonatkozik, 1939 júliusában születik, mely tanúsága szerint 8895 idegen hagyta el a térséget, és a további evakuálandók száma 150–200 fő maradt.¹⁷ A kitelepített személyek természetesen sérelmezték a magyar hatóságok eljárását, több kártérítési igény is beérkezett, illetve a telepések későbbi visszaemlékezései is a magyar hatóságok túlkapásairól adtak számot; Oszwald György minisztertanácsos területre való kiküldése is ezeket a problémákat kívánta orvosolni.¹⁸ Azonban az elvándorlás, és elsősorban a cseh nemzetiségűek elvándorlása lényegesen nagyobb arányt öltött. A Munkácsi Háztulajdonosok Szövetségének jelentése értelmében a cseh hivatalnokok és katonacsatládok elköltözését követően 20–25%-kal apadt Munkács lakossága: „néhol egész utcák váltak lakatlanná”.¹⁹

A telepések ügyének külpolitikai dimenziója az önálló cseh állam megszűnését követően is fennállt, és a Cseh-Morva Protektorátus irányításával való tárgyalásoknak is tárgyát képezte. A telepések ügyéhez való viszonyulást érzékletesen mutatja be a külügyminiszter és a pénzügyminiszter jelentése a Minisztertanács előtt 1940 szeptemberében. A felszólalásból kiderült, hogy a „kárpátaljai területek birtokbavételétől kezdve állandó törekvés volt, hogy a visszacsatolt területeket az oda betelepített és beszivárgott elemektől megtisztítsák, s a terület etnikai képét helyreállítsák”. Az erre irányuló akció során nagyszámú cseh tisztviselő és magánszemély hagyta el részben önként, részben hatósági intézkedés folytán az említett területeket. Ezen kívül távoztak azok a személyek is, akik a csehszlovák földreform végrehajtása során túlnyomórészt a magyar földbirtokosoktól kisajátított ingatlanokból szereztek a magyar nemzetiségű helybéli földigénylők mellőzésével kisebb-nagyobb földbirtokot.²⁰ Az elköltözésekkel

15. MOL Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának iratai K28 251 tétel 150 csomó Alapszám: 16638

16. MOL K28 100 tétel, 55. csomó, alapszám: 16295

17. Uo.

18. MOL K28 100 tétel, 55. csomó, alapszám: 16295

19. MOL K28 100. tétel, 56. csomó, alapszám: 15886

20. MOL K27 MT jegyzőkönyvek, 1940.09.04. 17R

kapcsolatban a bécsi döntés után működő bizottságok tárgyalások útján megállapodtak egyebek közt az ingóságok elszállításában, a telepes birtokok jogviszonyának rendezésében stb. Miután a Cseh-Szlovák Köztársaság megszűnt, a Német Birodalom felajánlotta, hogy a kérdésben új egyezményt kössenek. A tárgyalások lezajlottak a következő eredménnyel:

- a telepesek ingóságait szabadon kivihetik, élő és holt gazdasági felszereléseik helyett másat vásárolhatnak, melynek ellenértékét a magyar-német gazdasági vegyes bizottság rendezi majd;

- a megállapodás hatálya alá eső személyek együttesen mintegy 36 500 kat. hold ingatlanra és ezeken található épületekre összességében 135 millió korona kártalanítást kapnak, azaz 3700 korona holdankénti kártalanítást;

- a telepes, amennyiben nem lefoglalás alá eső birtoka van, és személyével kapcsolatosan semmilyen rendészeti probléma nem merül fel, szabadon művelheti földjét, vagy értékesítheti azt.²¹

A bécsi döntést követően a magyar kormány az 1939. február 10-ei minisztertanácson foglalkozott először átfogóan a csehszlovák földreform következményeivel. Itt az intézkedések revíziója főbb alapelveiként azt tűzték ki, hogy a magyarok gyöngítését célzó földreform igazságtalanságait mind nemzetiségi, mind szociális szempontból ki kívánják igazítani. A nevezett minisztertanács még Imrédy Béla miniszterelnöksége alatt zajlott, akit 1939. február 16-án váltott Teleki Pál. A csehszlovák földbirtokreform revíziójával kapcsolatban az első lépése az volt, hogy kinevezte Szilassy Bélát a felvidéki földbirtok-rendezési ügyek kormánybiztosává, Jaross Andor felvidéki ügyekért felelős tárca nélküli miniszter javaslatára. (Tilkovszky 1964, 121. p.) A földbirtokreform revíziójára vonatkozó rendeletet is Teleki bocsátja ki, és a rendelet kiadásának folyamatát megvizsgálva, illetve a rendelet során alkalmazott elveket szemügyre véve megfigyelhetők a felvidéki és kárpátaljai földbirtokreform és telepítéspolitikai revíziós elképzeléseiben különbségek.

A földbirtokviszonyok felmérésével egyidejűleg szinte azonnal megkezdtek a visszacsatolt területek és a Magyar Királyság közötti közjogi harmonizációt, amely természetesen érintette a telepes falvak ügyét, és a földbirtokreform revízióját is. A magyar kormányzó szerveknek több szempontot is figyelembe kellett venniük a rendelkezések elkészítése során. Miután Szilassy kormánybiztost kinevezték, megfogalmazták azokat az elveket, melyek alapján működését folytatnia kellett. Ilyen bizalmas irányelv volt az, hogy ingatlanban részesíteni csak azt lehet, aki magyar nemzetiségű, illetve közülük is csak azokat, akik a csehszlovák időszak alatt „magyar szempontból kifogástalan magatartást tanúsítottak”. (Tilkovszky 1964, 122. p.) Kárpátaljával kapcsolatban olyan elveknek a figyelembe vételét javasolták, mint a magyar lakosság igénye, a nemzetiségek közötti viszony, az intézkedések hatása a gazdaságra és a terület jólétére stb. Természetesen a kormány rajta tartotta szemét a kárpátaljai közállapotokon, és azoknak megfelelően alakította politikai hozzáállását. A miniszterelnök rendszeresen kért tájékoztatást a térség viszonyairól, a lakosság hangulatáról, az intelligencia hozzáállásáról, a gazdasági és kereseti viszonyokról, a közmunkák helyzetéről stb. Ezeknek az információknak a tudatában Teleki a földbirtokreform revízióját szabályozó rendelet

21. MOL K27 MT jegyzőkönyvek, 1940.09.04. 18R

több munkaverziójához is megtette javaslatait, így ezekből a bizalmas rendelkezéséből kiderül, hogy mik voltak azok a tényezők, melyeket a magyar kormány megfontolandónak tartott az intézkedések végrehajtása során. Egyrészt a miniszterelnök úgy tartotta, hogy a külpolitikai helyzet szoros összefüggésben van a kisebbségi helyzettel, és a földkérdést, valamint minden egyéb kárpátaljai ügyet ezzel összhangban kell kezelni.²² A földbirtokrendezés folyamatát leíró rendelettervezet kapcsán Teleki két fontos elvet jegyzett meg: az egyik, hogy az ingatlanok földbirtok-politikai és nemzeti szempontból megfelelő kezekbe jussanak, a másik, hogy az erdők fenntartása és az erdősítés legyen a fő cél. A tervezet végelegesítése pedig mindenképp a kárpátaljai sajátosságok figyelembevételével történjen meg, és kérdésesnek tartotta a miniszter azt, hogy a felvidéki gyakorlat mennyire adaptálható ezen a területen. Megjegyezte továbbá a miniszterelnök, hogy bizonyos esetekben nem tanácsos hatálytalanítani az ingatlanszerzést. Ezek az esetek a következők voltak: ha a tulajdonos község, egyház vagy úrbéri község, ha olyan szövetkezet tulajdona, melynek tagjai a visszacsatolt területeken élnek és művelik a földet, vagy ha a tulajdonos szakoktatási intézmény. Ezeket figyelembe véve, a fent leírt két fontos elv, melyet Szilassy beiktatásakor megszabtak Kárpátalja vonatkozásában, nehezen volt tartható, hisz a kivételt képező csoportok nem minden esetben voltak kizárólag magyar nemzetiségűekhez kötődők.

A kormánykörökben egyéb szempontok is felmerültek a rendelettervezet kidolgozása során Jaross Andor, a visszacsatolt Felvidék ügyeiért felelős tárca nélküli miniszter azt javasolta, hogy a földbirtokrendezés során lefoglalásra kerülő ingatlanokkal a földosztás során kárt szenvedő őslakosság csorbított érdekeit kell helyreállítani.²³ A minisztertanácsok ülésein többször megfogalmazódott az, hogy elsőrendűnek kell tartani azt, hogy az ingatlanok földbirtok-politikai és nemzeti szempontból megfelelő kezekbe jussanak, ezen kívül megjegyzi, hogy a görög-keleti egyházat védeni kell, illetve a „nemzeti szempont” kifejezés helyett a „hazafias szempont” kifejezés legyen használatos a rendelet szövegében mint irányadó elv. Ebből is kiténik, hogy Kárpátalja esetében a Felvidéken alkalmazni kívánt „mindent csak magyarnak” elvet a helyi sajátosságok miatt nem tartotta kivitelezhetőnek a magyar vezetés, vagy legalábbis tartott attól, hogy a térség konszolidálásban nehézségeket jelentene. Ami a helyi lakosság igényeit illeti, a visszacsatolást követően elég nagy nyomás helyeződött a rendeletet előkészítő döntéshozókra. A Miniszterelnökséghez özlöttek a csehszlovák földreform igazságtalan voltára hivatkozó és igazságos földosztást követelő levelek. Bótrágy község 1939. július 23-án intézett levelet a miniszterelnökhöz, melyben nehezményezi, hogy a cseh földreform során nem kaptak földet, és kéri a következő földek felosztását: Klempa Ferenc maradékirtoka (325 kat. hold), Podobradsky Antal 174 kat. hold méretű birtoka, Stefan Károly 56 kat. hold méretű maradékirtoka, az újbótrágyi eltávozott csehek után maradt 350 kat. hold földet 10 beépített telekkel, illetve a ruszin telepések birtokában lévő 500 kat. hold földet. Kéri továbbá, hogy a ruszinok számára ne engedélyeztessen a görög-katolikus egyházközség felállítását: „Az idetelepített ruszinok földjeit azért bátorkodunk kérni, mert őket a csehek szlávósító céllal helyezték el köztünk. Valamennyien olyanok, akiknek a csehszlovák rendszerben érde-

22. MOL K27 MT jegyzőkönyvek, 1939. 10. 11. 3R

meik voltak és a minket illető földeket ezen érdemeik elismeréseként kapták. Úgy érezzük, hogy a magyar nemzetet is képviselő magyar királyi kormány nem szentesítheti azokat az intézkedéseket, melyek egy magyarsággal ellenséges beállítottságú szláv faji imperializmust szolgáltak. Ugyanezen okból és etnikai területünk megőrzése céljából bátorkodunk Nagyméltóságodtól azt kérni, hogy ne engedélyezze a ruszinoknak a községünkben létesítendő gör.katolikus egyházközséget és ne engedje, hogy ezen céllal igényelt 120 kat.hold földet megkapják.”²⁴ Szintén 1939 júliusában keltezték Bátyú község hasonló tartalmú levelét. Nehezményezték, hogy községük mellé 900 cseh és morva telepes került, akik elhagyott birtokainak felosztását kérik: az Újbátyúba betelepített telepesek 550 kat. holdját, a Zemka cseh szövetségi birtok 200 kat. holdját, Léces tanya 105 kat. holdját, Danilovka 240 kat. holdját, Bagolyszállás 200 kat. holdját, Nagybakos 240 kat. holdját.²⁵ A magyar lakosság igényeit igyekezett a magyar kormány figyelembe venni, voltak azonban olyan prioritások, melyek megkerülése neheztette volna a térség konszolidálását a Magyar Szent Korona fennhatósága alatt, illetve a kormányra nem csak a magyar község igényeinek terhe, hanem a ruszinság elégedetlenségének súlya is nehezedett.

Kárpátalja revízióját követően a ruszinok általános elégedetlensége volt megfigyelhető. Pataky Tibor helyettes államtitkár szerint ezt elsősorban az okozta, hogy az ideiglenes irányításban kevesen kaptak helyet. Ezeknek a bajoknak az orvoslását nemzetpolitikai szempontból halaszthatatlan feladatnak tekintették, így a Minisztertanács azonnal megbízta Patakyt, hogy utazzon Ungvárra, és a helyzet megoldása érdekében intézkedjen, továbbá felszólítja Koriáth Endrét, hogy haladéktalanul intézkedjen a ruszin hivatalnokok visszavétele kérdésében.²⁶ A Magyar Országgyűlésbe meghívott ruszin képviselők is bírálták a magyar kormány kezdeti Kárpátalja-politikáját. Fenczik István panasszal élt, mivel a csehszlovák szolgálatban volt ruszin tisztviselőket tömegével bocsátották el, vagy igazoló eljáráson kellett átesniük. Ennek egyik következménye, hogy több ruszin tisztviselő szökött át a szovjet–magyar határon.²⁷

1939. július 24-én hasonló témájú beadvány született a ruszin képviselőktől. Ebben kérték:

- számarányuknak megfelelően jelenjenek meg a ruszinok a közalkalmazottak között;
- az összes magyar-orosz²⁸ tisztviselő, akik eddig nem voltak átvéve, kerüljön vissza a helyére;

23. MOL K27 MT jegyzőkönyvek, 1939.07.14. 100R

24. MOL K28 104. tétel, 61. csomó, alapszám: 18132

25. MOL K28 104. tétel, 61. csomó, alapszám: 18131

26. MOL K27 MT jegyzőkönyvek, 1938. 12. 03. 11R

27. MOL K28 100. tétel, 55. csomó, alapszám18133

28. A ruszin népcsoportnak főként a huszadik század során több megnevezését is ismerjük: rutén, rusznyák, kárpát-orosz, kárpát-ukrán stb. Az első bécsi döntést követően a Magyar Királyság kötelékében gyakran használták a magyar-orosz megnevezést, mind a népcsoport egyes képviselői, mind a magyar kormányzat. A megnevezés jól árulkodik arról a nézetről, mely szerint a ruszin ugyan keleti szláv népcsoport, de történeti emlékezete a magyarokéval közös.

- a csehszlovák időszak alatt a hadseregben s a csend- és rendvédő szervezetekben szolgálókat is át kell venni;
- kapjon végleges autonómiát Magyarországra;
- az autonómia megszületéséig kérjék ki a döntéshozatal folyamatában a magyar-országi politikusok véleményét;
- legyenek magyar-országi iskolák, növeljék azok számát;
- a Szlovénia területén lévő területeket a Poprádig csatolják vissza;
- a magyar-országi képviselők teljes bizalmukról biztosítják a kormányt.²⁹

A telepítéspolitika revíziója szempontjából fontos Bródy Andrásnak Pataky Tiborhoz címzett levele, melyben kéri, hogy a ruszin telepeseket ne fosszák meg ingatlanszerzésüktől. Bródy kérése a következő településekre vonatkozott: Beregdéda esetben 1, Beregsom esetében 20, Újbótrágyon 28, Óbótrágyon 21, Eszenyben 15, Gáton 13, Hunyaditanyán 24, Pusztakerepecen 13, Újhelyen 9, Farkasfalván 1 ruszin földtulajdonos esetében, azaz összesen 145 család esetében kérték a kitelepítés elmulasztását. Ez összességében 1720,6 ha-nyi földterületet jelentett.³⁰ Ezt követően Teleki miniszterelnök Szilassy Bélához továbbította a levelet pozitív elbírálással, így a telepések maradhattak. Brascsajkó Gyula Teleki Pálhoz intézett levelében pedig Kvak Miklós salánki lakos esetében kéri, hogy a földbirtokreform revíziója ne vonatkozzon a ruszinokra, mivel: „a csehszlovák kormány igen mostohán kezelte a ruszinok tekintetében a földbirtokreformot”.³¹ A földművelésügyi minisztérium szakértői kiemelték, hogy az egyházi ingatlanokat kímélni kell az ingatlanfosztás alól, mivel ellenkező esetben az eljárás leginkább a görög-keletieket érintené, akik a lakosság közel 1/5-ét teszik ki, és akik szívesebben tartoznak Magyarországhoz, mint Oroszországhoz. Így elsődleges feladat nem a nemzeti, hanem a hazafias szempont szem előtt tartása. „Kárpátalja lakosságának túlnyomó része rutén, sok bonyodalmat okozna, ha a rutén földeket magyar kézbe adnánk át.”³² Ebből is látszik, hogy a magyar vezetés egyfajta arany középutat keresett a kárpátaljai magyar igények és a térség konszolidációja szempontjából elengedhetetlen rutén igények között.

A fent leírtak fényében érdemes megvizsgálnunk közelebbről a kárpátaljai földbirtokreform revíziójára vonatkozó rendeletet. A rendelet értelmében a csehszlovák földbirtokreformot felül kellett vizsgálni, az őslakosságot hátrányosan érintő aránytalanságokat ki kellett egyenlíteni. A visszafoglalást követően az 1918. október 28-a és 1939. március 15-e között bármely jogügylet megtámadhatóvá vált, és az ilyen módon kialakított telekkönyvek perelhetőek lettek abban az esetben, ha súlyos anyagi teher vagy kényszer hatására történt az ingatlan átadása. Azok az épületek pedig, amelyek a csehszlovák törvények értelmében köztisztviselési közösségi ingatlanok voltak, azok tulajdonjogát nem lehetett megszerezni. Minden új telekkönyvezést felül kellett vizsgálni.³³ Elrendelték a végrehajtás folyamatának felülvizsgálatát, a szövetkezetek és egyéb társulások és magántulajdon esetében is. A csehszlovák kormány jóvoltából történt ingat-

29. MOL K28 104. tétel, 61. csomó, alapszám: 18355

30. Uo.

31. MOL K28 104. tétel, 62. csomó, alapszám: 18697

32. MOL K28 104. tétel, 62. csomó, alapszám: 18697

33. MOL K28 100. tétel, 55. csomó, alapszám: 17555

lanszerzéseket hatálytalanítani kellett, mely hatálytalanított tulajdonjog az államra szállt át. Ennek bekövetkezése esetén a volt tulajdonost kárpótlásban kellett részesíteni, mégpedig a korábbi csehszlovák jogszabályoknak megfelelően.³⁴ Az elmozdított tulajdonosokon azonban adósságaikat be kellett hajtani.³⁵ Azonban míg az elvek megszülettek, a földbirtok reformrevíziója egy helyben toporgott. A visszafoglalást követően 1939 márciusától 6 hónap alatt kellett volna a teljes revíziót végrehajtani, ehelyett ez az 1940-es években sem ment végbe. Ezt maga a Teleki Pál miniszterelnök is szóvá tette Pataky Tibor államtitkárnak címzett levelében, melyben nehezményezi, hogy semmi nem történt a földbirtokreform ügyében. A földbirtokreform revíziójának késése nem csupán kormánykörökben váltott ki elégedetlenséget, a kárpátaljai közvélemény is nehezményezte az elhúzódását. A Földművelésügyi Minisztérium Ungvári Kirendeltsége 1940 szeptemberében kéri a minisztériumot, hogy a földreform felülvizsgálatával a Kirendeltséget bízva meg, mert egyre több panasz érkezik az elhagyott birtokok miatt, a helyzet mihamarabbi intézkedést kíván.³⁶

1940-ben a kárpátaljai földbirtokreform rendezésére vonatkozó rendelet újabb verziója készül el, mely szintén előírja, hogy a csehszlovák földtörvény által való vagyon- és ingatlanszerzéseket felül kell vizsgálni oly módon, hogy az őslakosságot ért egyenlőtlenségek és méltánytalanságok megszűnjenek. Ez a folyamat csak olyan birtokokra vonatkozzon, ahol az ingatlanszerzés a volt tulajdonos közreműködése nélkül történt. A felülvizsgálat során megszűnt tulajdonjog az államra száll. A megszüntetett tulajdonjogért pedig az államnak kártérítést kell fizetni a tulajdonosnak, amelynek összege egyenlő azzal az összeggel, amelyet ő a területért fizetett. A kártérítés összegének meghatározása során a cseh-szlovák törvények voltak mérvadóak. Az ingatlanokon folytatott beruházásért csak kivételes esetekben járt volna kárpótlás. A rendelet a fenti kérdésekben a kormányzói biztos döntési jogosultságát biztosította, az ingatlanok sorsáról pedig a földművelésügyi miniszter jogosult dönteni a kormányzói biztos javaslatlétére alapján. A csehszlovák földreform során több olyan földterület is volt, melyet ugyan a Csehszlovák Állami Földhivatal lefoglalt, de kiosztására nem került sor, ezekről a Földművelésügyi Minisztérium rendelkezhetett. Abban az esetben pedig, amikor szövetkezeti tulajdonban volt az adott ingatlan, a szövetkezet határozatára lehetséges a földtulajdonból való elmozdítás.³⁷

A fentiekből látható, hogy a magyar kormányzatnak nem kevés időbe került olyan következetes rendeletsomag elkészítése, mely biztosította volna mind a kívánt gazdasági hatást, mind a helyi lakosság elégedettségét. Az a renDELETErtervezet azonban, amely 1940-ben látott napvilágot, realizálódni nem tudott, ily módon a telepés falvak sorsa sem az elképzelések mentén alakult.

A rendelkezésünkre álló források alapján elmondható, hogy az első Csehszlovák Köztárság által Kárpátalján folytatott földbirtokreformot és telepítéspolitikát a magyar kormányzatnak revideálnia nem sikerült. Ennek egyik oka az volt, hogy a csehszlovák időszak alatt a régióban végbement változások finom és türelmes politikát kívántak

34. MOL K28 104. tétel, 62. csomó, alapszám: 20472

35. MOL K27 MT jegyzőkönyvek 1940. 10. 17. 15R

36. MOL K28 100. tétel, 56. csomó, alapszám: 15222

37. MOL K28 104. tétel, 62. csomó, alapszám: 20472

meg a magyar vezetéstől. A térséggel kapcsolatos mezőgazdasági politikában pedig inkább a ruszinság munkaalkalommal való ellátása került előtérbe, mintsem a földbirtokrendszer megváltoztatása. (Brenzovics 2010, 112–124. p.) Nehezítette a hatékony intézkedést Kárpátalján, hogy a földbirtokreform revíziója megszervezőjének a személye gyakran változott. Először a visszacsatolt országrészekért felelős tárca nélküli miniszteré volt az irányítás joga, majd hatásköréből a földművelésügyi miniszterhez utalták az ügyet, majd a kormánybiztos és a kormányzói biztos közös hatáskörébe.³⁸ Még 1940 őszén is arról érkezik jelentés, hogy Kozma Miklós kormányzói biztos a csehszlovák földbirtokreform ügyének irányítását Kárpátalján magának kívánja fenntartani, a Földművelésügyi Minisztérium úgy látja, hogy a helyzet elmérgesedése miatt a döntést miniszteri hatáskörbe kell utalni.³⁹ A magyar kormány ruszinokkal szemben tanúsított politikája gátolta leginkább a revízió végrehajtását. Mivel a csehszlovák időszakban a telepítések során a ruszinok is a kedvezményezettek sorába tartoztak, így a telepes falvak lakosságának jelentős része ruszin volt. Ezeknek az ingatlanszerzéseknek a felszámolása, de akár a csehszlovák időszakban a ruszinok körében megerősödött görög-keleti egyház gazdasági pozícióinak hirtelen gyengítése veszélyeztette volna Kárpátalja reintegrálását a Magyar Királyság kötelékébe. A Kárpátaljával kapcsolatos autonómia-tervezetek és az a tény, hogy a magyar kormányzat a ruszinokat mint a keleti szláv népek között önálló, a magyarhoz lojális nemzetet látta volna szívesen, (Brenzovics 2010, 182. p.) arról árulkodik, hogy a magyar kormányzatnak hosszú távú konszolidációs tervei voltak. A gyors átalakításokat Kárpátalja megváltozott társadalmi-politikai viszonyai a külpolitika feszültségekkel telt közegében nem viselete volna el. A történelem azonban nem adott lehetőséget egy ilyen hosszú távú politika kifutására, a háború minden további kísérletezést megakadályozott. Így a földbirtokreform és telepítéspolitika revíziója sikertelen lett, 1945 után pedig már a ruszinok által lakott telepes falvak a szovjethatalom új telepítéspolitikájának színterévé váltak.

Források és statisztikai kiadványok

Az Állami Földhivatal Ungvári Kerületi Irodájának iratai – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár 36. Fond

Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi vydán Ministerstvem Vnitra a Státním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921. V Praze, 1928.

Magyar Országos Levéltár – *Miniszterelnökségi levéltár, Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1923 – 1944 – K28*

Magyar Országos levéltár – *Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek – K27*

Korabeli sajtóanyag és kiadványok

Stav kolonizace koncem r. 1934. *Pozemková reforma*, 1935/5. XVI. évf. 3. sz.

38. MOL K28 104. tétel, 62. csomó, alapszám: 20472 és MOL K27 MT jegyzőkönyvek, 1939 10. 11.

39. MOL K28 104. tétel, 62. csomó, alapszám: 20472

Felhasznált irodalom

- Botlik József 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola–Veszprémi Tanárképző Főiskola.
- Brenzovics László 2010. *Nemzetiségpolitika a visszacsatolt Kárpátalján 1939 – 1944*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Fedinec Csilla–Vehes Mikola (szerk.) 2010. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Tilkovszky Lóránt 1964. A csehszlovák földreform magyar revíziója az első bécsi döntés által átcsatolt területen (1938-1945). *Agrártörténeti Szemle*, 6. sz. 113–142. p.
- Voženílek, Jan 1932. *Predbežné výsledky Československé pozemkové reformy. Země Slovenská a Podkarpatoruská*. Praha.

IMRE SZAKÁL

THE ATTEMPT FOR REVISION OF THE SETTLEMENT POLICY OF THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC IN TRANS-CARPATHIA BETWEEN 1938 AND 1944

The Hungarian government on the reclaimed territory failed to revise the land reform and settlement policy carried out by the first Czechoslovak Republic. One of the reasons of this was that the changes going on in the region in the Czechoslovak era required sensitive and patient policies on part of the Hungarian leadership. In connection with the agricultural policy of the region, rather than the change of the land tenure system, working opportunities were most important to be provided for the Ruthenian population. The effectiveness of the measures to be taken was made difficult by the fact that the person of the chief organizer of the land reform changed frequently. The implementation of the revision was detained most of all by the policy of the Hungarian government towards the Ruthenians: as Ruthenians belonged among the beneficiaries during the deportations in the Czechoslovak times, significant part of the population of the settlers villages were Ruthenians, and the liquidation of these property acquisitions, as well as the sudden weakening of the economic positions of the Greek-Catholic church, which were strengthened among the Ruthenians in the Czechoslovak era, would have jeopardized the reintegration of Transcarpathia to the ties of the Hungarian Kingdom. Autonomy concepts connected with Transcarpathia and the fact that the Hungarian government would have been pleased to see Ruthenians among the eastern Slavonic nations as an independent one loyal to the Hungarians, tells about the long-term consolidation plans of the Hungarian government. The changed socio-political relations of Transcarpathia would not have coped with a rapid transformation in the tensed medium of the foreign policy. History though did not give a chance to the run-out of such a long-term policy, the war prevented any further experimentation. Therefore, the land tenure reform and the revision of the settlement policy was unsuccessful, and the Ruthenian settlers villages became after 1945 scene of the new settlement policy of the Soviet power.